

CONSULTA INDÍGENA

QUINTANA ROO 2023

SPAJKAL TS'IBABILJUN BANTI YALBE SK'OPLAL

SJOK'OYEL XCHOLOJIBAL, JOCHOL AY, A'BIBIL-SNA, STALEL SLEKIL KUXLEJAL SOK TE LEK XCH'UNEL, TE TEJK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIKETIK TA CH'INLUMETIK, TE XCHOLOJIBAL SJUNAL TE SPASEL SMELELIL YU'UN TE MACH'A SK'ANOJ OCHEL TA YA'TEL SOK TSAKEL TA JUN TE J-OCHEL BAEJ JTU'UNEL J-A'TEL TE TSAEL KOMON TA JUN TSOB MUK'ULUM TA QUINTANA ROO.

TRADUCCIÓN DEL CUADERNILLO DE INFORMACIÓN DE LA CONSULTA INDÍGENA A LENGUA TSELTAL

SPAJKAL TS'IBABILJUN BANTI YALBE SK'OPLAL

SJACHIBAL AIYEJ

Te sjok'oyel jochol-ay, xcholojibal, a'bibil-sna ja jun ich'el ta muk' ta komon/tsobol yu'un ta stojol bats'il yajwal tejk'lumetik te jalbibil sk'oplal ta ich'el ta muk'ul ta spamal bajlumilal sok ta spamal slum sk'inal Mejik. Ts'akal ta junax-ay ja' jun sujel, te ma' xu' ta ijkitayel sok u'uninel/sk'asesel ta yan tsoblum Mejikano, ta mantal te ta sbabayal tsobmantal jun, cheb, jwojk' B, xat'al xat' baluneb, sok oxlajuneb sjukwinik te ta muk'ul snaul mantaril tsobwanej ta spisil tsobtejk'lum sk'inal Mejiko.

Te binut'il te Ajtawanej te yajwalum sok Naetik ta cha'mil ja'bil jun winik, te pasbil ta muk'ul snaul spamal sk'inal Mejiko ta yajtayel yajwale lum sok spajmal lum k'inal, ta jalbil ja'bil Quintana Roo te ajtabil sok jun yajwalum ta pisil 1,857,985 ants-winiketik. Te ja'ini jayeb, te yajwalum ya xtu'undes te INEGI yu'un ya slok'es jayebik te ants-winiketik te ya stukelil tsak sba, te binut'il pajal aysok te bats'il yajwal tejk'lumetik ja te oxeb ya'bilal sok k'axemix ta yabilal, te jich ayik/wentainel te 1,765, 783 ants-winiketik. Te sjunal ya'tayel, te muk'ul snaul spamal slum sk'inal mejiko yu'un bat'sil yajwal jteklumetik la spas te "stael ta na'el te bats'il yajwalum te stukelil tsakojibal jich binut'il yak'el ta ilel (te majal muk'ul sjok'oyel) te ajtayeel cha'mil ja'bil jun winik", te jich binut'il te ya xjach te ta tsoblum Quintana Roo ay 586,723 bats'il ants-winiketik te ya stukelil tsak sba; jich bit'il sp'olel ya xyak' ta ilel 33.33%. Jich bit'il teme ay jo'winik yajwalum, oxlajuneb xcha'winik ya snabel sba te swentainel te bats'il yajwal tejk'lumetik najkanbil ta yantik tejk'lumetik soks snajkanel sleel tunel te tsobtejk'lum.

Jich bit'il, te yajwalum ta tejk'lumetik te Felipe Carrillo Puerto, José Morelos sok Lázaro Cárdenas ja' bayel yu'un bats'il ants-winik te ma' pajaluk-sok te yantik tejk'lumetik, jich bit'il, ta tejk'lumetik te Bacalar, Tulum, Cozumel, Othón p. Blanco y Puerto Morelos, te yajwalum ay yu'un k'axem ta 30%; ta yan, te tejk'lumetik te Benito Juárez sok Isla Mujeres ya syom-sba te xujt' sp'olemal te yajwalum.

Ja ini yawilal, te muk'ul snaul sleel jtu'unel j-a'tel ta Quintana Roo, ja' tulan sk'oplal sk'anel jbatik te pisil o'tanil te ich'el ta muk' te bats'il ants-winiketik, ja' yu'un ta banti ya yich' yip te sbeeltesel te bintik spasoj yu'un ta yak'el muk'ul kanantayel te ja'nix, ja' yu'un te yak' ta tijel nael sok binti lek chajpambil mach'a yochilinej a'tel ta swenta kuxlejal spas k'op ayej te tsoblum, te xch'unel mantaril sk'oplalil ja' nax yu'un yak'elil ta ja'ini yajwalum.

Jich, te yak'el k'op ja ni tsakojsba sleel tunel te bintik lek sk'oplalil ja jun jalwanej te lek ta jun tsobotsob yajwalum, ta swenta ochel te yawil te komon tsaal a'tel tunel te jun spasel yu'un ya sp'isbal te skoltay ta smuk'ubtesel te ajwanel te bats'il ants-winiketik jich binut'il ta chajpojibalmantalil ta tejk'lum sok ta a'teltunel.

Ja'yu'unik chajpel, te muk'ul snaul sleel jtu'unel j-a'tel ta Quintana Roo, ja' sujbil ta swenta te yich'bael jun sjok'oyel ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'in lum ta tsoblum Quintana Roo, ta swenta te spasel smeelil te k'anbil te yich'otal te ak'bil yu'un te mach'a sk'anoj ochel ta ya'tel sok tsakel ta jun te bats'il ants-winiketik ta a'teltunel sok ta chajpojibal mantalil ta tejk'lum ta chajpachajp sleel tunel.

SPASEL MELELIL

Te spasel melelil ja' jun tso'b te p'isbil stojel yu'un bintik ay smeelil te maba pajal ay ta spasel, te ay yu'unik stalel sutel yawilal te ma'ba pajaluk ich'el ta muk' te namey sok te smeelil te ya stsaksba te yantik tsobotsob ants-winiketik ta spasel te ich'el ta muk', ja' yu'un, jalbeyelil ta smeelil ta junax ta pajal te tulan sk'oplal ta sk'an ochel ta biluketik te lekilal sok yak'el/a'teletik sok pajalk'anbil spisil te yajwalum.

Ja' yu'un, ta lajuneb xcha'winik ta noviembre ta cha'mil jtab ja'bil, te smuk'ul snaul laj yal, ta sbabayal, te lajyak' te spasel smeelil te ta najkanel sok mach'a sk'an ya x-och ta ochebael bat'sil ants-winiketik ta j-a'tel jtunel sok ta yawil muk'ul ajwaliletik tejk'lum, jich bit'il te ch'unekail IEQROO/CG/A-047-2020.

ICH'EL TA MUK' TA SJOK'OYEL

Te ich'el ta muk' ta sjok'oyel bayel sk'oplal yu'un te tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlumetik te ya yalbe ta stojil te yich'el muk' ta yaltiklanel te binti ya xtal ta yo'tan o stael te chapbil te bintik xcholojibal te ya xu' ta ak'el sok ayuk ta yich'el ta muk'ul, sok ja nich' ya spajsba-sok te ts'in ta tu'unel ta yantik ich'el ta muk'uletik, jich binut'il te ich'el muk'ul yochelinoj a'tel tsaobwanej, te ich'el ta muk' skanantayel sok sk'uxutayel te slekil skuxlejalik, bats'il k'opetik sok muk'ul snul a'telil, ich'el ta muk' yu'un sk'uxuta te sjoylejal balumilal, jich' bit'il ich'el ta muk'ul yu'un te poxtayel/snaul pox, ta snaul nopjun/p'ijubtesel sok smuk'ubtesel, yantikxan.

¿Banti a'tejibaletik ya xnaot te ich'el ta muk' te ta jok'oyel?

- Sbabayal tsobmantal wakeb soj jukeb yalatalul baluneb sbalunwinik te ta yomlej ta spamal bajlumilal ta swenta a'telil yu'un bats'il yajwal tejk'lumetik sok yantik ants-winiketik ta jechk'al.
- Sbabayal tsobmantal waxaklajuneb, balunlajuneb sok lachayeb-xchawinik te jalbil sk'oplal te ta tsob spamal muk'ulumetik yu'un te ich'el ta muk'ul yu'un te bats'il yajwal jtek'lumetik.
- Sbabayal tsobmantal cheb, jwok' B, jxat' baluneb te ta muk'ul mantaril tsobwanej ta spisil tsobtejk'lumetik ta Mejiko.
- Sbabayal tsobmantal oxlajuneb, sk'alel B, yajtalul baluneb, muk'ul mantaril tsobwanej te tsoblum jochol-ay sok te mach'a muy ya'tel jich binut'il ajwalil ta Quintana Roo.
- Sbabayal tsobmantal chaneb, te ta mantaril ta sjok'oyel jtek'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlumetik sok jyanlumetik ta tsoblum ta Quintana Roo.

BILUKETIK SOK SNOPIJIBAL YU'UN TE SJOK'OYEL

Biluketik yu'un te sjok'oyel.

Yich'el te bintik nopbil, xchapbil sok yach'il-snopel, te ants-winik ta jachemtal sjok'oyel, ta sjachibal snopojibal,binut'il chajpajibal, sk'oplal sok te binti yich'oxtal te bintik pasbital ta smeelil stojilil te k'ayem sok te pasbital te smuk'ul snail yu'un mach'a ya sk'an x-och ta a'tel jtu'unel sok ts'ibayel sjapelbail te bats'il ants-winiketik a'tel tuunel sok te ta yawil muk'ul ajwalil tejk'lum ta chajpachajp sleel jtu'unel.

A'tibal te ta sjo'k'oyel

Jich bit'il a'tibal ta sjo'k'oyel, te sp'isbal, te komen te jkanan biluketik sok chapalil te sbiil te bintik pasbital ta smeelil te k'ayem sok te pasbital te smuk'ul snail yu'un mach'a ya sk'an x-och ta a'tel jtu'unel sok ts'ibayel sjapelbail te bats'il ants-winiketik a'tel tuunel sok te ta yawil muk'ul ajwalil tejk'lum, jachemtal, te jalbital, te maba makbil, Lap'alajp' jalbil k'op.

Jun. Alwanej yu'un jtek'lum sok bats'il ants-winik ta ch'inlum te ta a'tel jtu'unel sok chajpajibal-mantalil ta ch'intsoblum.

Cheb. Sjachibal te pajal ants sok winik yuun chajpambil lek ich'el ta muk'ul tsobwanej sleel túnel te bats'il ants ta Quintana Roo.

Oxeb. Tsa'el ta j-ochel bael ta a'tel bats'il ants-winik stukelil.

Chaneb. Jtukelil tsakojibal solemix ta ilelbats'il ants-winik.

Joeb. Te jkom sok spasel te sts'akalul te banti ya yak'ik'te yochilinej a'tel tsobwanej te jtek'lum sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlum ta Quintana Roo.

Lap'alajp' jalbil k'op

Jun. ALWANEJ YU'UN JTEK'LUM SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM TE TA A'TEL JTU'UNEL SOK CHAJPAJIBAL-MANTALIL TA CH'INTSOBLUM.

Ja' ini k'ak'al te tsobwinik pask'op aiyej, tsob-sbaik ta jyomnax, sok mach'a sts'iba-sba te ya xbat ta tu'unel ta stukelnax ja' subjilil ya yak'sba sok stsakel ta jun te batsil ants-winik te ya xbat ta japelbail ta tuunel ta a'teltuunel tsoblum jich bit'il-ay sp'olel/smuk'ubel te yajwalum te ya sna-sba bit'il bats'il ants-winik.

Jtek' lumetik te k' axem 80% bats' il yajwalum	SJACHEL TE BANTI XBAT BI-ILIL YU'UN SWENTA STSAEL TA A'TEL TU'UNEL								
	Xcholil ya' lelul	Sna ajwalil ta tsoblum	Kanan bijilil	kunerol jun	kunerok cheb	kunerol oxeb	Kunerol chaneb	Kunerol joeb	Kunerol wakeb
• Felipe Carrillo Puerto									
• José María Morelos	Yajwal								
• Lázaro Cárdenas	Koltaywanej								

Oxeb mach'a x-ochbael bats'il ants-winik te jujun jtek'lum.

- Ja Sujel te ja' ini oxeb ochel bael a'teletik, ta jujun tejk'lumetik, ya xpukik te pajalil, ta yan k'opla yomlel ta tul ants sok cha' tul winiketik.

Ta cheb ta oxeb tejk'lumetik, ya sk'an cheb ochel bael a'teletik ya sk'an chikan banti ayik ta sjachibal yoxebal yawilal ta chapbil jun ta yan sk'opla, ajwalil ants ta tsoblum ta tejk'lum o ajwalil winik ta tsoblum ta tejk'lum, bijilil winik o bijilil ants, sbabiyal cunerol winik o sbabiyal cunerol ants.

- Ja' ini cheb ochel bael a'teletik, ya sk'an ochem sok antsetik

* Ja subjil ja' ini spisil te ochel bael a'teletik te oxebal tejk'lumetik ya sk'an 50% yu'un antsetik sok 50% yu'un winiketik.

* Spisil te mach'a x-och-bael a'teletik ya yich' tsel ts'ibasba te Koltaywanej.

Jtek' lumetik te k' axem de 60%	• Bacalar • Tulum	SJACHEL TE BANTI XBAT BI-ILIL YU'UN SWENTA STSAEL TA A'TEL TU'UNEL								
		Xcholil ya' lelul	Sna ajwalil ta tsoblum	Kanan bijilil	Kunerol jun	Kunerol cheb	Kunerol oxeb	Kunerol chaneb	bKunerol joeb	Kunerol wakeb

	Yajwal									
	Koltaywane									

Cheb ochel bael a'teletik te bats'il ants-winiketik ta jujun jtejk'lumetik.

Te ja' ini cheb ochel bael a'teletik, ya sk'an ochem sok antsetik.

INDIGENA

Municipio	SJACHEL TE BANTI XBAT BI-ILIL YU'UN SWENTA STSAEL TA A'TEL TU'UNEL												
	Xcholil va' leluul	Sna ajwaili ta	Kanan bijjilil	Kunerol									
				Jun	Cheb	Oxeb	Chan eb	Jo'eb	Wak eb	Juke b	Wax akeb	Balu neb	
<ul style="list-style-type: none"> • Isla Mujeres • Puerto Morelos • Cozumel 	Yajwal												
	Koltaywanej												
<ul style="list-style-type: none"> • Othón P. Blanco • Solidaridad • Benito Juárez 	Yajwal												
	Koltaywanej												

Jun ochel bael ta a'tel bats'il ants,winiketik ta jujun tejk'lum.

Te sujel ja' ini spisil te ochel bael a'teletik te swakebal tejk'lumetik ya sk'an 50% yu'un antsetik sok 50% yu'un winiketik.

Ja' nich jich, te tsobwinik pask'op aijej, tsob-sbatik ta jyomnax, sok mach'a sts'iba-sba sujbilik ta ochel sok stsakel ta jun te batsil ants-winik yuun te ya xbat ta japelbail ta chajpojibalmantalil ta tejk'lum-a'teltunel, junuknax-o'tanil sok te yan:

Snajk'anel Ajwalil jtu'unel jun, lajcheb sok jo'lajuben snakanel ajwalil/xat'axat' jun, lajchayeb, oxlajuneb

- Cheb xcholil ya'lelul te bats'il ants-winiketik, te chikan binti sk'an ta yoxebal snajk'anel ajwalil.
- Ya sk'an jun xcholil ya'lelul ya yich' yomel ta antsetik.

Snajk'anel Ajwali	Sjolil/yolil lum
Jun	Kantunilkin
Cheb	Cancún
Oxeb	Cancún
Chaneb	Cancún
Jo'eb	Cancún
Wakeb	Cancún
Jukeb	Cancún
Waxakeb	Cancún
Baluneb	Tulum
Lajuneb	Playa del Carmen
Bulucheb	Cozumel
Lajcheb	Felipe Carrillo Puerto
oxlajuneb	Bacalar
chanlajuneb	Chetumal
Jo'lajuneb	Chetumal

Snakanel ajwalil/xat'axat' jtu'unel cheb, oxeb, chaneb, jo'eb, wakeb, jukeb, waxakeb, baluneb, lajuneb, bulucheb, lajcheb, oxlajuneb, chanlajuneb sok jo'lajuneb

- Jun xcholil ya'lelul te bats'il ants-winiketik te chikan binti snajk'anel ajwalil

*

Jun xvholil ya'lelul ya xju' ta yomel ta tul ants yajwal sok tul ants koltaywanej, ta tul winik yajwal sok tul winik koltaywanej sok lek teme tul winik ya'wal sok tul ants koltaywanej.

KANAN BIJILIL BATS'IL ANTS-WINIKETIK LEJBIL

Te spasel smeelil yu'un te mach'a sk'anoj ochel ta ya'tel sok tsakel ta jun te j-ochel bael kanan bijilil te bats'il ants-winiketik ta a'teltunel sok ta chajpojibal mantalil ta tejk'lum, ta chapachajp sleel tsunel 2020-2021sok 2021-2022, ja' ini ya slok'esel slekil:

Spisil te kanan bijilil te tsajbil yuun ya yom sba te ta a'tel tunel (kanan bijilil yajwalil sok koltaywanej)	Kanan bijilil te bats'il ants-winiketik te tsajbil yuun (kanan bijilil yajwalil sok koltaywanej)
Juklajuneb xchanlajunwinik	Waxakeb xchan winik

Spisil te kanan bijilil te tsajbil yuun ta chajpojibal mantalil ta tejk'lum (kanan bijilil yajwalil koltaywane) ja' yuun sjajchi'bal te bayel ta junax ayik.	Kanan bijilil te bats'il ants-winiketik te tsajbil yuun (kanan bijilil yajwalil sok koltaywanej)
Lajuneb xcha'winik	Wakeb

▽ **Sjok'oyel te Lap'alajp' jalbil k'op: ¿Binti ka nop yu'un ta sba te p'isbil pasbil binut'il yuyun xju' yochelinej a'tel te bats'il ants-winiketik j-ochel bael jtu'unel j-a'tel te tsaek komon?**

¿Yabal ka ch'un te p'isbil smelil jalbil te yach'il nopbil chapal te ich'el ta muk' te bats'il ants-winiketik yu'un yochelinoj a'tel te ochelbal a'tel tu'unel? ¿bin yu'un?

¿Lekbal ka wai te bats'il ants-winiketik ya x-ochbael ta a'tel ta A'tel tu'unel? ¿Bin yu'un?

¿Lekbal ka wa'i te spuk'el te ya yak' te sp'isbil smeelil yu'un te bats'il ants-winiketik, nok'olik ta och'el ta chapamataliletik ta tsoblum yu'un ya skolta spisil te bats'il ants-winiketik te tsoblum ta Quintana Roo? ¿Bin yu'un?

Cheb. SJACHIBAL TE PAJAL ANTS SOK WINIK YUUN CHAJPAMBIL LEK ICH'EL TA MUK'UL TSOBWANEJ SLEEL TÚNEL TE BATS'IL ANTS TA QUINTANA ROO.

Te sbabayal tsobmantal chanlajuneb xcha'winik sok jo'lajuneb cha'winik te ta muk'ul mantaril tsobwanej yu'un te tsobtek'lum te junax-ay ta Mejiko ya snaik ta spisil te antsetik sok winiketik te ayinemik ta sk'inal Mejiko, ja jun lek t'ujbil ayinel sok te tsa'kayemix waxaklajuneb ya'bilalik, te banti ay yich'elik ta muk'ul ta tsobwanej-sleel tu'unel:

- Yak'el sme'k'amal ta tsael a'tejpatan
- Ya yich' ak'el sme' k'abal ta spisil ya'tel ta tsael a'tel tu'unel ta pajalnax, xch'uunel spisil te binti kanbil te binti ya yal te mantalil ta pasel
- Stsobelbail ta slekil slamilal k'inal yu'un jich ya yich' ta muk' te ya'yejul para tsobwanej tu'unel ta ts spamal slum sk'inal Mejiko
- Spasel te ich'el ta muk' te binti k'anbil.
- Yak'el me'k'abal te ta sjok'oyel ta jamal yu'un sme' tsibayej k'op te ayuk bayel yip ta spamal slumal sk'inal Mejiko

Ta patil bin-a, muk'ul mantaril tsobwanej yu'un te tsobtek'lum te junax-ay ta Mejiko, muk'ul mantaril tsobwanej yu'un te tsobtek'lum jochol sok te muk'ya'tel ajwalil ta Quintana Roo, te muk'ul mantalil yu'un te pask'op ayejetik sok te muk'ul mantalil tas muk'ul snauletik sok chajpachajp sleel jtu'unel yu'un te tsoblum ta Quintana Roo te banti ya yal te pas-k'op ayejetik ay sk'oplal yu'unik ta stijel/spu'kel sk'oplal te mach'a xk'opoj te tejklumetik te ta kuxlejal te jamal ay pask'op a'iyey, yak'el sba te ta och'elbail ta tsaksba ta banti jalwanej tsobwanej sok, jich binut'il yomlejetik te yajwalum, ya xu' ya yich' otsesel te spasel te smuk'ul komon stu'ntesel yajwalelum, jichnix bit'il slekil yalel te spajalil te ta sjapel bail te ta bayel ta chajp te ya'telil ta tsael ta sjamalil komon, ya xu' ta uts ta sju'in sbaik sok alwanej te maba yich'oj yip.

Ja jichnix ini snaojibal, te manatalil yu'un te muk'ul snaul sok sbeibal seel tu'unel yu'un te tsoblum ta Quintana Roo ya yak' ta nael jai ni muk'ul snaul, te pask'op ayejetik, te ants-winiketik snailsjapel bail sok sjapel bail, ya xju' ya yal ta lek te sjachibal te pajalnax ay te ants-winik te ta spasbenal te ich'el ta muk'ul tsobwanej sok sleel jtu'unel, jich-bit'il te sk'anel jbatik yu'un te ich'el ta muk'ul yu'un te anstsetik; ya sna-sba/ yalsba te pajanax ay ta tsobwanej ta ants ta winik sok yal ta smeelil sok te ak'elil ta 50% antsetik sok 50% winiketik ta sjapel bail te ay ya'tel ta stsael a'tel tu'unel ta sjamelil te yich'beyoj sjunal te ya'tel te ak'bibil.

Ja ini sjamalil k'inal, te spasel smeelil te pasbil-binut'il ya yich' choel te mach'a x-ochikbael ya ch'unik te binti jalbil ta sjach'ibal pajalil sok bayel sk'oplal te mach'a yu'un jich bit'il te koltaywanej ya xu' ya sna'sba bats'il ants-winik. Jich, teme lok'bal te mach'a yu'uninej te koltaywanej, te mach'a ya stsak jachel ya sk'an jun tul bats'il ants-winik te ja'nix pajal stalel teme ants o winik.

Sjok'oyel te Lap'alajp' jalbil k'op: ¿Yabal ka ch'un te binti yach'ilstnopjibal ya yal ta smeileil te mach'a yochelinoj a'tel sok alwanej te pajal-ay te antsetik sok winiketik te ta yich'oj ya'tel ta muk' sok te bach'a snopete ta yawil tsobwanej sleel tu'unel?

Oxeb. MACH'A SJAPEL BAIL BATS'IL ANTS-WINIK STUKELIL

Te sbabayal tsob mantal chaneb yo'winik te ta mantalil Muk'ul snaul sok sbeibal sleel tu'unel yu'un tsoblum ta Quintana Roo, ya yak' chikan ta lek te ja' yu'un ich'el ta muk'ul te ta yalwalum te ya sk'an ochel ta ts'akel ta jun ta stukelnax te ta pask'op aijejetik

Jich, jun sjapel bail stukel-ay ya yal sba jich binut'il yajwalum te yu'un o koltaywanej, te yich'oj te tsabilix ta jun sok te ya'tejibal te yu'un te muk'ul snaul yu'un tsaltamba ta jun xchilil ya'lelul yu'un jun chapantmantalil ta tsoblum yawil tsoblej ta tsoblum te jun ay sok te chapbil-jun te mach'a ochemik te ta a'tel tu'unel te stukel-ay ta sbe, te k'lalal yak'oj spsil te binti k'anbil te banti jalbil ta yantik skoplalul/ya'yejul te ya yich' ak'el pasel.

Te chajpachajp te tsajbil te sjapel bail ta stukelnax ya xjach ta yak'el nael te yalel te ya slok'es-tal te jpas mantal ta spsil ta muk'ul sanaul sok sna xch'un te yantixan xat'axat':

- I. tsakel ta jun te mach'a sk'an ya x-och ta a'tel;
- II. Te tsa'bil yu'un te yajlum, sok
- III. Jalbil te machatik ay yich'el ta muk'ul te tsakbil ta jun yu'un japilbael antsetik sok japilbael winiketik stukel ayik.

Te japelbail stukel-ay ya xu' ay yu'unik, te ta banti na'bibil sbaik banti k'alal k'axem, jtek'lum o snakanel ajwalil sleel tu'unel chin binti yilel te wokolil, koltaybil yu'un te yajwalum te pajal ay sok ta 1.5% ta snaul chajpjun sleel tu'unel te xot'bil ta lajuneb xcha'winik sok jun ta agosto jai ni ja'bil te k'alal ay te tsael j-a'tel tu'unel, jich bit'il te, te mach'a sjapel bail te ta muk'ul j-a'tel jtu'unel, ja' ini yajtalul ya xu'ya yich'pukel ta spsil te ta snakanel ajwalil sleel tu'unel te mach'atik ya xchapan ta tsobluk.

Te ta spsil ants-winiketik te mach'a sts'iba sbaik ta ja'nix jun a'telil ta tsael a'tel tu'unel sjamalil, ta ja'nix jun jetk'lum o snakanel ajwalil sleel jtu'unel, ja'nax ay yu'un yich'el ta muk'ul ta sjapel bail ta stukelnax te mach'a, ta stukelnax, xcholel ya'lelul o chapbil jun, chikan binti yilel te wokolil, ja' chikan binti yilel te yajtalul te binti jalbil te koltayel te ja'lek.

Sjok'oyel te Lap'alajp' jalbil k'op: ¿Yabal ka ch'un te xu' smeilel te alwanej yu'un yochelinoj a'tel te ochelbal a'tel tu'unel te stukel-ay te ya sna'sba binut'il bast'il ants-winik?

Chaneb. STUKELILSAKAJIBAL LEK TSATABIL BATS'IL ANTS-WINIK AUTO

Te stukeliltsakajibal ya xk'ot xchapel te sk'anchajpanel te ya yak' ta nael sba binut'il bats'il ants-winik te mach'atik ochemik te ta ch'inlum, teme k'alal jyomnax ay ta talel kuxlejail, te binti namey k'axemix, tsaobwanej, jt'un a'yej k'opetik o yantik xan te janix jich, sok jich ich'ebal ta lek te ich'el ta muk'ul te ja' ini te binti ay yu'un ta jachem.

Te sjachibal stukeliltsakajibal ya sna' bebelsba ja'nax ya sk'an te ants-winik ya yal ta smelevelil te ay ta jun bats'il winik ants ta ch'inlumyu'un jich ya xna'bot sba te slekil sok, ja mine, te ich'el ta muk'ul ja' ini yu'untayoj jachemtal, ma'ba, k'alal ya yich' pasel ta lek te binti jalbil spasel smelevelil, ja' ini ya xu' jun stukeliltsakajibal te pasbil ta lek.

Stukeliltsakajibal te lek pasbil bats'il ants-winik ya xchol ta lek te mach'a x-ochbal te ants-winik te mach'a alwanej te tek'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'inlum, jich bit'il ya yil yalel te ya sk'opon sbasok/jun aysok te ants-winik ta jun ch'inlum stalel kuxlejail te maba pajal, te ya sujet te mach'a ya x-ochbal ta smak' te jochol ay te jun a'telil makbil yu'un te bats'il ants-winik.

Te-a mine binti-a, ja jun a sujet yu'un te pas k'op aijej, te jun ayik, te mach'a ya x-ochbal sjapelbail jochol sok mach'a sk'an x-ochbal te stukel-ay ya yak' ta spasil te sjun te banti ya yal xk'ax te stukeliltsakajibal bats'il ants-winik, ja ini:

- Xcholel yalel te stukeliltsakajibal bats'il ants-winik, banti te ja' te sjapelbael ya sna'sba jich binut'il jun ants-winik te banti ay ta jun bats'il yajwal jtek'lum
- Smolol tsakojsba stalel bintik ya xk'oy ta pasel te mach'atik ya yich' jelawtesel stukeliltsakajibal mach'a solem, te ya yak' ta ilel te jun aysok te ants-winik te ya sk'an ya ochbal sok te ch'inlum te banti jachemtal, jich bit'il te ya yak'ta ilel teme melel yu'un jich; tea mine bina, ya xu'ya yak ta melel te bit'il ay pasbil sok jalbil sk'oplal, ma'ba xu'ta makel, ay ta jun ja' ini ta yantik smolol stsakojsba:
  - a. Sjunal ya'tejibal o binti jalbil jilel ta jun a'tejpatan yu'un te yochilinel a'tel te pasbil te ta ch'inlum, jich bit'il tu'unel a'tel ta p'ih'ijubteswanej nopjun ya skoltay te bat'sil yajwalum te ay swokol;
  - b. Sjunal ya'tejibal ya xtaot ta ilel yu'un jun j-a'tejpatan ta ch'inlum te yochelinel a'tel ta tsoblej ch'inlumetik, a'tel ta ch'inlum o tsoblej komonal;
  - c. Sjunal ya'tejibal ta jun tsobolwinik jochol o te yomlejetik te ma'yuk sok te a'tejpatan yu'un te ajwalil te ya x-a'tejik yu'un te slekubel te ch'inlum
  - d. Sjunal ya'tejibal te ak'bital yu'un tul chajpanwanej tejk'lum te k'axem yu'un te jun a'telil bit'il alwanej, chebal alwanej o ajwalil ta ch'inlum

Te sjunal ya'tejibal te ak'bil yu'un yak' ta ilel stukeliltsakajibal te k'axem/solem ya sk'an ya sk'an ya yich'ik, ta xut', te jich binut'il smolol tsakojsba:

- Sk'ak'lel sok yawilal ta banti k'anbil.
- Lachbil pasbil lok'omba k'op yuts'il.
- Sbiil sok sme' sk'ab mach'a la yak'.
- Ya'tel te ants-winik mach'a la yak' spas.
- Bats'il yajwal jtek'lum te banti jachemtal/talem.
- Bats'il ants-winik ta ch'inlum te ya xwolwan sok banti tsakoj yip ta ch'inlum.
- A'teletik te spasoj ta swenta ch'inlum.

- Ja'nix jich, ya xu' ya yak' ta ilel sjunal banti ya yal te melet te binti nok'ol spasbel ta pajal (lok'ombail, junetik)

Te sjunal ya'tejibal jaik te jpask'op aiyej, tsobelbail, sjapel baiil ta jyom sok mach'a sk'an ya x-ochbal ta sjapel bail te stukel ya xbajt, yayak'ik' yu'un soljbal stukeliltsakajibal te kaxem ta bats'il ants-winik te ta chajpachajp tejk'lum, ya sk'an ya slok'estal te ta muk'ul snaul o chapanwanej te walwanej te ta ch'inlumetik, mach'a ay ta swenta ja' yu'un, ja jich ini, te maba makbil, jaik ini cholol-ay:

Jun. Chajpanwanej komonaletik.

Sok ja' te k'ejel, te sbabayal tsobmantal jun cha'winik te ta mantal swenta k'inaletik, xchiknajtesel ta banti tsaklanojsba:

- a) Te muk'ultsoblej, te ja' banti tsaklanojsba, te banti ya yochelinoj a'telil spisil te mach'a yak spatan ta komunal.
- b) Te chapanmantalil yu'un k'inal ta komunal, te ochem jun j-a'tel ants o j-a'tel winik, jun ts'bayej jun ants o jun ts'ibayel jun winik sok jun ants tsobtak'in o jun winik tsobtak'in sok jujun skoltaywanejetik; sok
- c) Te ilaw mantal, k'oem-a ta jun alwalil ants o ajwalil winik, cheb ts'ibayej jun ants o ts'ibayej jun winik sok koltaywanejetik.

Cheb. Chajpanwanejetik jtek'lumetik.

Te binti ya spas ja ini chapanwanejetik, te mantal yu'un te tejk'lumetik yu'un te tsoblum ta Quintana Roo chiknajtes tejk'lumetik ya xu' ya sjatsbaik ta skanan te biluketik te ta yo'lil te tejk'lum, ajwalil, j-ilumetik sok tutu ilumetik, sok ayu'unik ja' ini chajpanwanejetik jich bit'il yantikxan:

- a) Te a'tel tu'unel ya x-och sok jun /tu'unel, jun tsobtak'in/ ya xu' ta oxeb ajwalil pasmantaliletik;
- b) Te tu'uneletik yichoj ya'telik ta kanan biluketik
- c) Sok te tut kanan biluketik ja ich'oj ya'telik yu'un ta jun tut kananbiluketik.

Oxeb. Wolwanej Mayaetik.

Jich bit'il te yomlej yo'lil/yutil te jtek'lum Maya, te junuknax o'tanil te ta sbabayal tsobmantal jukeb yoxwinik te ta mantalil yu'un te ich'el ta muk'ul, stalel lekil kuxlejilil sok yomlej yu'un bats'il ants-winik ta tsoblum ta Quintana Roo, ya yich' ta muk' ya'tel te ants.winik yak'el ta ilel a'tejpatanetik mayaetik, jich binut'il ja ini:

- a) Te spisil,
- b) Jalwanejetik yu'un katoliko,
- c) Jolal yu'un tsakaw,
- d) Wolwanej jolal,
- e) Muk'u -a'tel wolwanej,
- f) Muk'ul jolal wolwanej,
- g) Tuyol wolwanej jolal,
- h) Jpat'otan ants-winik sok
- i) Te ja'nix te bats'il ants-winik ta ch'inlum maya yaya'be talelil, jich bit'il
- j) Ja te muk'ul yalel mantalil Maya te banti ya yal jich'bit'il muk'ul snaul te alwanej banti ya yak'ta nael te bats'il ants-winiketik mayaetik te ta tsobtejk'lum, te banti ochemik te muk'ul a'tel ta spisil

te wolwanej sok jalwanejetik yu'un katoliko mayaetik te yak'tanel ta juju tul yolil te banti ta xpasot te stalel kuxlejal k'inetik ta tsoblum.

Te ja'nix binut'il te nailto sok jich banti te tsakoj yip te ta sbabayal tsobmantal joeb yoxwinik te ta mantal te ich'el ta muk'ul stalel kuxlejal, sok yomlejetik bats'il ants-winik ta tejk'lum ta Quintana Roo sok te binti jalbil sk'oplal yak'el yu'un te muk'ul snaul yu'un te smuk'ubtesel te tejk'lum Maya sok bats'il ants-winik ta tsoblum ta Quintana Roo te ta yolil stalel kuxlejal k'inetik sok ch'ulna Mayaetik te ta tsobtek'lum, jich bit'il banti ayik ta yalel:

YAJTALUL	YO'LIL STALELKUXLEJALIL K'IN	YICH'O YA'TELIL	TEJK'LUMETIK
Jun	Kantunilkin	General Maya	Lázaro Cárdenas
Cheb	Tulum	Comandante	Tulum
Oxeb	Chumpón	Sacerdote Maya	Felipe Carrillo Puerto
Chaneb	Cruz Parlante	General Maya	Felipe Carrillo Puerto
Joeb	Tixcacal Guardia	General Maya	Felipe Carrillo Puerto
Wakeb	Yaxley	Capitán	Felipe Carrillo Puerto
Jukeb	X-Yatil	Sacerdote	Felipe Carrillo Puerto
Waxakeb	Chancah Veracruz	General Maya	Felipe Carrillo Puerto
Baluneb	Chumpón	Presidente del Gran Consejo Maya	Felipe Carrillo Puerto

Jich bit'i ini ya xch'unik smeलेलil, yuun sk'asesel ta stukelil tsakajibal tsajtabe bats'il ants-winik, te pasbil junetik ta chajpanwanej tajemix ta jalel, jich bin te sna ajwaliletik ta tsoblum tejk'lumetik, jts'iba jpasjun ants sok winik ta spasil te a'teltu'unel sok ja' mine ta banti lok'emtael ta jun banti nama wentainbil yu'un ajwalil o yomlejetik te mayuksok ajwalil te ya x-a'tel yu'un slekubel te ch'inlum.

Jok'oyel te lap'alap' jalbilk'op:

¿Binti ka nop yu'un te binut'il ta pasel te ja'lek pasbil te yilel te binti ay yu'un te tsob bats'il ants-winik?

¿Mach'a ya xk'opoj/yil yu'un tea ch'inlum?

¿Mach'a chajpanwanej ya ka na'be sba?

Bin ka wl yu'un ¿binti-a te ya xk'anot sok naobilbail te sk'an ay yu'un jtul ants-winik yu'un jich ya xu' ya x-och ta sjapel bail bats'il ants-winik?

¿Binu'til ya ka na' te ya xu' a kanatayel te ants-winiketik tsabilik yu'un ya x-och te jamalik slajibal yu'un meel bats'il ants-winiketik?

Joeb. P'ISBIL SOK SPASEL A'TELIL TE TSAKUJIBIL TE YA YAK' TA YOHELINEL A'TEL TSAOBWANEJ TE JETK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM TA QUINTANA ROO.

Te snaul muk'ul mantaril spamal spasil tsoblumetik, te ta banti sbabayal tsobmantal jun sok cheb, ya snabe sba sok sutujibal ja ini yantikxan ich'el ta muk' ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik:

- ❖ Te ich'el ta muk'ul te ma' xu' uts'inel: te jtek'lumetik sok bats'il ants-winiketik jochel ayik sok pajal ayik ta spisil yantik jtek'lumetik sok ants-winiketik sok yich'elik ta muk' te maba biluketik yu'un ya yich' uts'inel te ta spasel te a'telil yu'un te ich'el ta muk'ul.
- ❖ Yich'el ta muk' te ta jochol ta yalel: ja' te yichel ta muk' ta bats'il yajwal tejklumetik te ya snop te yu'un stukel te binut'il ya spas te muk'ul j-a'tel patan, nutselbael te smuk'ubtesel te me' tak'in, tsobol sok stalel kuxlejal, sok ya yich yipajib jochol-ay, te ma'yuk mach'a xu' ya x-och ta jechk'al sok jich binut'il te ya yal te sjachibal te pajalil
- ❖ Tukelil: ya yak'sba ta smelelil te ta ich'el ta muk' ta ja'nix ya yal sba ajwalil, te ja'nix ya yal:
  - Stsael, te jich bit'il chapbil, sbeibal sok te bintik ya xpasot ta namey k'inal yu'un owolwanejetik yu'un te muk'ul j-a'tel tu'unel ta yutil, chpal sutjibal te bats'il antstik sok winiketik ya yich' te yich'elik ta muk' te ya yak' sme' sk'ab sok x-abot sme' k'abal ants-winik, jich binut'il ya x-och sok spasel te binti yich'beyoj ya'telul ta komon stu'unel sok te tsael a'tel tu'unel ta komon yu'un te mach'atik tsabilukix ants o winik.
  - Snop te yilubil ta yutil kuxineletik sok tsobol yomlejetik, sme' tak'in, tsobwanej sok stalel kuxlejal, yilbal yu'un te chapbil, sbeibal sok spasel name kuxlejalil, te ya yich' k'uxutayel sok ya'be yich' yip te muk'ul snaul a'teliletik.
  - Te yak'el te chapojibal chajpal yutil te ta spajel sok xchachapel tsaktombak'op ta yutil, sk'anel sba te ich'el ta muk', te yak'el ta ilel lekilal sok te skanantes te antsetik.
- ❖ Ich'el ta muk' skanantayel sok spasel yalel te sk'opike, p'ijilalil sok spisil te binti ay sok te yom-ay te stalel skuxlejal sok binut'il ya yil sba.
- ❖ Sk'uxutayel Conservar sok yawil banti nainemik sok skanantayel te sk'inalik.
- ❖ Sleel wolwanej, jich bit'il antsetik sok winiketik, ta j-a'tel tu'unel.
- ❖ Ich'el ta muk' yu'un ya yich' ta muk' tes talel kuxlejal sok binti chapal sk'oplal stalel kuxlejalil, ta spisil jaychajp jpassk'op o sbeibal, jich bit'il ya'tayel ta spisil k'ak'al sok ants-winiketik k'asesej k'opetik sok koltaywanejetik antsetik sok winiketik te snopelk yu'unik te ta sk'opik sok stalel kuxlejal.
- ❖ Ich'el ta muk' yu'un te jok'oyel bats'il ants-winik, te ya yak' te jochol mach'ask'an ya xk'opoj te ta bats'il yajwal jtek'lumetik ta spisil pajalnax ta sjachesel, yak'el bael sok solem stael ta nael te p'isbil sok chajpambil te ya x-uts'inentik ta toj

Sjok'oyel te lap'alap' jalbil k'op: ¿Binti spasel lek ka wil ya xu' spasel yu'un yak'el ta nael te mach'a x.k'opoj yajwalum sok ja'nix te bats'il yajwal jetk'lum?

¿Binut'il ya yich'ik snopel sk'oplal ta yutil ch'inlum?

¿Binut'il te ya yich'tsael te chajpanwanej te ta ch'inlum?

Jich bit'il te biluk chapal teme ya stukin, pajal-ay ta tsael mach'a ya xk'opoj yu'un te banti nopol tsael a'tel jtu'unel, ¿mach'a-a o mach'atik-a te ants-winiketik te mach'a tsak te snopel sk'oplal te ta ch'inlum?

¿Bintik-a te yipajib tsaobwanej te ta tejklum banti nainem?

K'AXAK'AX TE TA SJOK'OYEL

K'axak'ax yak'el ta nael.

Ja ini xat'axat', ya yich' a'beyel, te ants-winiketik ta sjok'oyel, ta stalel lekil kuxlejalil, spisil yak'el ta nael k'opetik yu'un te sme' ts'ibayel k'op ta sjok'oyel sok te jun ay-sok te ich'el ta muk' te ya x-k'opoj sok alwanej yu'un tsobwanej, jich binut'il te ya yich' ta pukel ta jamal skoplal te yalel, jich bit'il yak'el ta nael ts'ibayel te pajal-sok sme' ts'ibayel k'op yu'un jok'oyel

Ja yu'un ini chapel, ya yich' ich'elbal te mukc'ul tsoblejetik sjoylejal yak'el ta nael, sok te mach'atik ya sjokin ta k'op chapanwanej sok te mach'a xwolawan te ta ch'inlumetik, chajpanwanej ta snaul, junax snael spasel, junax snael sutjibal, te junax snael kanantayel, te tsob te ja'nix muk'ul snaul, juanx ayik spisilik te ta jochol ants-winik, j-ilawalil, jk'asesejk'op sok jts'iba k'opetik, te banti ya yak' ta nael k'op te pajal ay-sok chajpachajp sjok'oyel sok ya yich' ak'el te a'tejibaletik ta yak'el ta nael ts'ibabil k'op te ta ants-winiketik tea x-k'otik ta lok'el te ja'nix.

Muk'ul tsoblej sjoylejal yak'el ta nael.

Te muk'ul tsoblej sjoylejal yak'el ta nael ya yich' pasel bael te ta bulucheb jtek'lumetik ta jtsoblum ich'bil ta wenta te aysok te alwanej te ja'nax chaneb sbajk' ch'inlumetik te ya yak'sbaik ilel te ayik lajuneb bats'il ants-winiketik, ja ini stalel ya yak' te chapanwanej wolwanej yak'el ta nael k'opetik ta swenta te chajpachap sjok'oyel, yu'un ini chajpel ya yich' slok'esel te pasbil ts'ibabiljun te jak'bil yu'un te chapanwanej o wolwanej bats'il ants-winiketik yu'un te spasel jai ni muk'ul tsoblej ta jujun p'olop'ol, skoltayel ja iniki:

BANTI K'AXEM SJOYLEJAL	JTEK'LUMETIK	YAJTALUL	P'OLOP'OL
WAEL	COZUMEL	JUN	COZUMEL
	LÁZARO CÁRDENAS	CHEB	KANTUNILKÍN
	BENITO JUÁREZ	OXEB	CANCÚN
		CHANEB	ALFREDO V. BONFIL
	SOLIDARIDAD	JOEB	PLAYA DEL CARMEN
	ISLA MUJERES	WAKEB	ISLA MUJERES (ZONA CONTINENTAL)
	PUERTO MORELOS	JUKEB	PUERTO MORELOS
		WAXAKEB	LEONA VICARIO
		BALUNEB	DELIRIOS
		LAJUNEB	CENTRAL VALLARTA
YUTIL-K'EXAM	OTHÓN P. BLANCO	BULUCHEB	CHETUMAL
		LAJCHEB	NICOLÁS BRAVO
		OXLAJUNEB	JAVIER ROJO GÓMEZ
		CHANLAJUNEB	DOS AGUADAS
		JO'LAJUNEB	CERRO DE LAS FLORES
	FELIPE CARRILLO PUERTO	WAKLAJUNEB	X-HAZIL SUR
		JUKLAJUNEB	FELIPE CARRILLO PUERTO
		WAXAKLAJUNEB	NOH-BEC
		BALUNLAJUNEB	X-PICHIL
		JUNWINIK	CHAN SANTA CRUZ
JUN XCHA'WINIK	PRESIDENTE JUÁREZ		
CHEB XCHA'WINIK	SEÑOR		

		OXEB XCHA' WINIK	SAN RAMÓN
		CHANEB XCHA' WINIK	FRANCISCO I. MADERO
		JO'EB XCHA' WINIK	CHUMPÓN
JOSÉ MARÍA MORELOS		WAKEB XCHA' WINIK	JOSÉ MARÍA MORELOS
	TULUM	JUKEB XCHA' WINIK	MANUEL ANTONIO AY
	BACALAR	WAXAKEB XCHA' WINIK	BACALAR
SPISIL MUK'UL TSOBLEJ SJOYLEJAL YAK'EL TA NAEL		WAXAKEB XCHA' WINIK	

K'axak'ax yak'el bael.

Ja ini xat'a xat' te pajal ay stukel ta ch'ilumetik, te banti ya yich' lok'esel bael ta yutil, ya yich' nopel nael, ch'unel bael sok ya yich' pasel yach'il snopojibal, yilel o ya ak'el teb intik nopbil, jich bit'il ya tsobsbaik ta yomlej sok binti ya snopik, sok binut'il jalbil te k'op te ich'bil te ta k'axak'ax yak'el ta nael k'op.

Ja ini bin jalbil, k'axak'ax ya yich' muk'ubtesel ta yajtalul te banti jalbil sok ya yich' ich'el ta wenta chajpanwanej o smuk'ul snaul te mach'a x-k'opoj yu'un te ch'inlumetik, ya xu' ya sk'anik ta slekikal te ya xk'ot te chajpanwanej te xch'unopj spasel ja'nax yu'un te yich' ak'el ta nael te binti maba xta-ot ta nael yu'un te ak'el ta nael k'opetik te ak'bil o yu'un chajpachajp sjok'oyel.

K'axak'ax sjok'oyel

Jai ni xat'a xat', ya yich' pasel muk'ul tsoblej yu'un te jok'oyel, banti te chajpanwanej xchunopj spasel ya spas jun lekil k'op yu'un ya yich' ich'el te yach'il snopel, snael o yilelil, te talem ta ch'unel bail te pajal tsobil k'op ta bats'il ants-winiik ta ch'inlum, yu'un binti sk'oplal ta nopel te ja'nix sok ya yich' pasel te ch'unel bail ta pajal.

Muk'ul tsoblej

Ya yich' pasel bulucheb muk'ul tsoblej ta jok'oyel, ya yich' ich'elbal ta jun yajtalul ta banti yalel, jai ni muk'ul tsoblej ya tsobsba te koltaywanej te ya xk'opoj, te ja'nix ay ta sleel spajel ta:

Yajtalul	Jtejk'lumetik	Lumetik
Jun	Benito Juárez	Cancún
Cheb	Cozumel	Cozumel
Oxeb	Isla Mujeres	Isla Mujeres
Chaneb	Lázaro Cárdenas	Kantunilkín
Jo'eb	Puerto Morelos	Puerto Morelos
Wakeb	Solidaridad	Playa del Carmen
Jukeb	Tulum	Tulum
Waxakeb	Felipe Carrillo Puerto	Felipe Carrillo Puerto
Baluneb	José María Morelos	José María Morelos
Lajuneb	Bacalar	Bacalar
bulucheb	Othón P. Blanco	Chetumal

TE JAMAL MUK'UL SJOK'OYEL

Jun. ALWANEJ YU'UN JTEK'LUM SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM TE TA A'TEL JTU'UNEL SOK CHAJPAJIBAL-MANTALIL TA CH'INTSOBLUM.

¿Binti ka nop yu'un ta sba te p'isbil pasbil binut'il yuyun xju' yochelinej a'tel te bats'il ants-winiketik j-ochel bael jtu'unel j-a'tel te tsael komon?

¿Yabal ka ch'un te p'isbil smelil jalbil te yach'il nopbil chapal te ich'el ta muk' te bats'il ants-winiketik yu'un yochelinoj a'tel te ochelbal a'tel tu'unel? ¿bin yu'un?

¿Lekbal ka wai te bats'il ants-winiketik ya x-ochbael ta a'tel ta A'tel tu'unel? ¿Bin yu'un?

¿Lekbal ka wa'i te spuk'el te ya yak' te sp'isbil smeilelil yu'un te bats'il ants-winiketik, nok'olik ta och'el ta chapanmataliletik ta tsoblum yu'un ya skolta spisil te bats'il ants-winiketik te tsoblum ta Quintana Roo? ¿Bin yu'un?

Cheb. SJACHIBAL TE PAJAL ANTS SOK WINIK YUUN CHAJPAMBIL LEK ICH'EL TA MUK'UL TSOBWANEJ SLEEL TÚNEL TE BATS'IL ANTS TA QUINTANA ROO.

¿Yabal ka ch'un te binti yach'il snopjibal ya yal ta smeilel te mach'a yochelinoj a'tel sok alwanej te pajal-ay te antsetik sok winiketik te ta yich'oj ya'tel ta muk' sok te bach'a snopete ta yawil tsobwanej sleel tu'unel?

Oxeb. MACH'A SJAPEL BAIL BATS'IL ANTS-WINIK STUKELIL

¿Yabal ka ch'un te xu' smeilel te alwanej yu'un yochelinoj a'tel te ochelbal a'tel tu'unel te stukel-ay te ya sna'sba binut'il bast'il ants-winik?

Chaneb. STUKELILTSAKAJIBAL LEK TSATABIL BATS'IL ANTS-WINIK AUTO

¿Binti ka nop yu'un te binut'il ta pasel te ja'lek pasbil te yilel te binti ay yu'un te tsob bats'il ants-winik?

¿Mach'a ya xk'opoj/yil yu'un tea ch'inlum?

¿Mach'a chajpanwanej ya ka na'be sba?

Bin ka wl yu'un ¿binti-a te ya xk'anot sok naobilbail te sk'an ay yu'un jtul ants-winik yu'un jich ya xu' ya x-och ta sjapel bail bats'il ants-winik?

¿Binu'til ya ka na' te ya xu' a kanatayel te ants-winiketik tsabilik yu'un ya x-och te jamalik slajibal yu'un melel bats'il ants-winiketik?

Joeb. P'ISBIL SOK SPASEL A'TELIL TE TSAKUJBIL TE YA YAK' TA YOCHELINEL A'TEL TSAOBWANEJ TE JETK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM TA QUINTANA ROO.

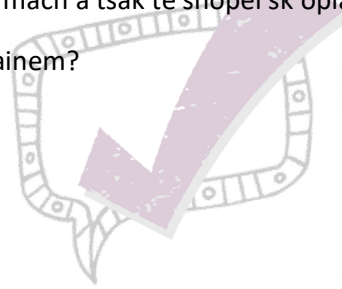
¿Binti spasel lek ka wil ya xu' spasel yu'un yak'el ta nael te mach'a x.k'opoj yajwalum sok ja'nix te bats'il yajwal jetk'lum?

¿Binut'il ya yich'ik snopel sk'oplal ta yutil ch'inlum?

¿Binut'il te ya yich'tsael te chajpanwanej te ta ch'inlum?

Jich bit'il te biluk chapal teme ya stukin, pajal-ay ta tsael mach'a ya xk'opoj yu'un te banti nopol tsael a'tel jtu'unel, ¿mach'a-a o mach'atik-a te ants-winiketik te mach'a tsak te snopel sk'oplal te ta ch'inlum?

¿Bintik-a te yipajib tsaobwanej te ta tejk'lum banti nainem?

CONSULTA INDÍGENA

QUINTANA ROO 2023